

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ М. І. КОСТОМАРОВА

У статті викладений матеріал про життєвий шлях та непросту долю сина російського дворянина, поміщика і кріпачки, талановиту людину та видатного вченого, професора, романтика, політичного діяча, одного із засновників Кирило-Мефодіївського братства Миколу Івановича Костомарова, який відіграв значну роль у вивченні українського суспільства, культурного надбання українського народу, його історичного минулого.

Ключові слова: життєвий шлях, М. І. Костомаров, біографія, професор, політичний діяч, Кирило-Мефодіївське братство, суспільство.

В статье изложен материал о жизненном пути и непростой судьбе сына русского дворянина, помещика и крепостной, талантливого человека и выдающегося учёного, профессора, романтика, политического деятеля, одного из основателей Кирило-Мефодиевского братства Николая Ивановича Костомарова, который сыграл значительную роль в изучении украинского общества, культурного наследия украинского народа, его исторического прошлого.

Ключевые слова: жизненный путь, Н. И. Костомаров, биография, профессор, политический деятель, Кирилло-Мефодиевское братство, общество.

The article deals with the life-story and difficult fate of a son of a Russian aristocrat, estate-owner and a peasant woman, a talented man and an outstanding scientist, a professor, a romantic personality, a politician, one of the founders of the Kyrylo-Mephodievsk yfraternity, Nikolay Ivanovich Kostomarov, who played an important role in studying Ukrainian society, cultural heritage of the Ukrainian people and its cultural past.

Key words: history of life, N. I. Kostomarov, biography, professor, politician, Cyril and Methodius Brotherhood, Society.

Постать Миколи Костомарова в історії суспільно-політичної думки України була неординарною, цікавою та протирічною. Його ім'я стоїть поруч зі славетними іменами М. Карамзіна, С. Солов'йова, В. Ключевського, М. Грушевського. Наукова творчість М. Костомарова досліджена вченими різнобічно, предметно та глибоко. Змістовно проаналізовані його праці, книги, статті. Свої роботи цій тематиці присвятили В. Семевський (Николай Иванович Костомаров (1817-1855) (1886)), М. Захарченко (Соціологічна думка України (розділ II, глава 5)), М. Яценко (М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець (1994)), О. Унгурян (Мой избалованный старик (2012) та інші. Разом з тим не достатньо повно висвітлений і досліджений складний і цікавий життєвий шлях видатного українця, тому є **актуальним** зробити посильний внесок у ліквідацію частини цієї наукової прогалини.

Викладення основного матеріалу. Сам факт його народження був цікавим. З'явився на світ майбутній мислитель 4 травня 1817 року в селі Юрасівка Острозького повіту Воронежської губернії. Його батько Іван Костомаров був поміщиком, учасником військових походів під керівництвом О. Суворова, брав участь у штурмі турецької фортеці Ізмаїл, належав до дворянського роду, а мати Тетяна Мельникова була простою кріпачкою. Лише після народження сина він із нею одружився [4], що на той час було явищем неординарним і часто викликало осуд з боку інших дворян. Треба відмітити, що російський дворянський

рід Костомарових бере свій початок із першої половини 16 ст. Давній предок Миколи Івановича Степан Матвійович Костомаров був пожалуваний вотчиною ще у 1634 році за заслуги перед державою [1, с. 592].

Будучи освіченою людиною, яка вільно володіла декількома іноземними мовами, Іван Костомаров відправив свою майбутню дружину вчитися до Москви. Повінчалися батьки Миколи Костомарова у вересні 1817 року. Коли хлопчиків було 11 років (14 липня 1828 р.), його батько помер. Це спричинило низку проблем у його житті. Народжений від кріпачки М. Костомаров, згідно із законами Російської держави, автоматично ставав кріпаком свого батька, а зважаючи на той факт, що родичі Івана Костомарова пани Ровневи успадкували статки та землі батька Миколи і які негативно ставилися до цього шлюбу, то і моральні знущання над Миколою були закономірними. Щоб не мати близьких стосунків із матір'ю Миколи, ними було прийнято рішення відкупитися від неї. «Коли Ровневи запропонували Тетяні Петрівні за 14 тисяч десятин родючої землі вдовину частку – 50 тис. карбованців асигнаціями, а також волю хлопчиків, вона погодилася без зволікань. Щоб урятувати сина від кріпацької неволі, жінка була готова на все» [4]. Фактично мати викупила сина з кріпацтва у родичів покійного чоловіка.

Микола Костомаров був надзвичайно здібною дитиною, яка прагнула до знань, тому він спочатку був відданий на навчання до Московського пансіону,

згодом, враховуючи скрутне матеріальне становище у сім'ї, був переведений до Воронежського пансіонату. Вчився хлопчик дуже добре, за що отримав прізвисько «чудесна дитина», а згодом за порушення правил поведінки був переведений до гімназії [4]. Після її закінчення у 1833 році, вступив на навчання до Харківського університету на історико-філологічний факультет, який закінчив у 1837 році. Йому легко давалися іноземні мови, виявляв велику зацікавленість до української мови та літератури. Зближення з гуртком українських романтиків Харківського університету, керівником якого був професор-славист, літературо-романтик Іван Срезневський, та значний вплив М. М. Луніна, А. О. Валицького незабаром визначило його захоплення переважно фольклором і козацьким минулим України [4]. Члени гуртка сприймали фольклор як вираження народного духу, звертаючись до народної творчості, самі складали вірші, балади і ліричні пісні. А прослухані навесні 1838 року в Московському університеті лекції літературознавця Степана Шевирьова зміцнили в ньому романтичне ставлення до народності [5].

Ці дослідження переростали у серйозні наукові праці. Спираючись на них М. Костомаров першим порушив питання про узаконення мови українського народу та його історії. Доводив, що історію творить сам народ, а не царі, але при цьому обожнював великих людей [7].

В університетські роки Микола дуже багато читав. Перевантаження відобразились на його здоров'ї, що призвело до погіршення його зору. У січні 1837-го Костомаров склав іспити з усіх предметів і 8 грудня того ж року був затверджений у статусі кандидата. Після закінчення університету він пішов на військову службу, був юнкером в Кінбурзькому драгунському полку. Але поганий зір заважав службі і щоб не приймати участь у військових навчаннях, він влаштувався полковим істориком, розбираючи велику кіпу архівних матеріалів колишнього Слобідського козачого полку. Це його зацікавило і він захотів простежити всю історію Слобідської України. Посидуючи архівні дослідження і власні етнографічні пошуки він написав «Этнографические экскурсии из Харькова соседними сёлами и кабаками». Як результат він насмілювався визначити історичну місію слов'янських народів і, насамперед, українського. У своїх творах він оспівував княжу добу, козацькі перемоги. Літературні збірки «Українські балади» (1838), і «Ветка» (1848) під псевдонімом «Ієремія Галка» він надрукував у різних альманахах. У цей час під впливом творчості В. Шекспіра він написав історичну драму «Савва Чалий» (1838) і трагедію «Переяславська ніч» (1841) [8].

Перша магістерська дисертація Костомарова («О причинах и характере Унии в Западной России», 1841) викликала протест із боку церковної влади і була знищена за розпорядження міністра народної освіти С. С. Уварова, друга – «Об историческом значении русской народной поэзии» дала йому ступінь магістра (1844) [6], [2, с. 470]. Це дало йому змогу у 1844-1845 роках викладати історію в Рівенській і Київській гімназіях, а у 1846 р. був призначений ад'юнктом-професором Київського університету на кафедрі російської історії [6].

Поряд із викладацькою роботою М. Костомаров активно займався політичною діяльністю. У Києві у 1846 р. він разом з В. Білозерським, М. Гулаком, П. Кулішем, Т. Шевченком та ін. заснували Кирило-Методіївське братство. М. І. Костомаров був ідеологом Кирило-Методіївського братства і зарекомендував себе як передовий громадський діяч. Але гурток досить швидко припинив своє існування. У перший день Різдва 1847 року на квартирі у Миколи Гулака (нині це вулиця ім. Хмельницького) на засідання зібралися таємно члени братства, на якому був присутній і Тарас Шевченко. Як відомо, братчики ставили собі за мету сприяти об'єднанню в єдину федерацію слов'янських народів. Розмову братчиків підслухав студент університету Олексій Петров, який втерся до них у довіру, і повідомив про це помічнику попечителя Київського учбового округу Юзефовічу, приклавши як свідоцтво основний документ братчиків «Закон Божий» («Книгу бытия украинского народа»), який він отримав від членів братства. Київський губернатор І. Фундуклей, великий шанувальник творчості Костомарова, після того як узяв про намір поліції арештувати вченого, намагався попередити Миколу Івановича про небезпеку. У записці, яку він відправив посильним, він просив Костомарова терміново зайти до нього, але той, заклопотаний перед весільною підготовкою, не знайшов для цього часу [8]. Члени організації були заарештовані і отримали різні покарання. Цікавим є той факт, що у 30-річного професора Миколи Івановича Костомарова, який мав заручини 13 лютого 1847 року з Аліною Крагельською, своєю колишньою ученицею (коли він в неї закохався йому було 28 років, а їй – 15), молодшою за нього на 13 років, повинно було в день арешту відбутися вінчання. Але прощальна зустріч з нареченою в цей день відбулася в присутності поліції. Про цей епізод Костомаров згодом писав так: «Сцена була роздираюча. Потім мене посадили на перекладну і повезли до Петербургу... Стан мого духу був до того вбитий, що у мене з'явилася думка в дорозі заморити себе голодом...» [3, с. 12]. Але за порадою жандарма, який по-дружньому ставився до Костомарова, він припинив голодування. Як пише Ольга Унгурян: «В Петербурзі з арештованим спілкувалися шеф жандармерії Олексій Орлов та його помічник генерал-лейтенант Дубельт... і скоро обидва генерали впевнилися, що мають справу не з небезпечним змовником, а з романтиком-мрійником». Суду не було. Рішення про покарання у вигляді одного року заточення у фортеці та безтермінове висилання в одну з віддалених губерній під нагляд поліції та заборону викладання стало відоме Костомарову від Дубельта 30 травня того ж року [3, с. 12]. Але і тут, в ув'язненні та засланні вчений залишався вірний собі. За короткий період часу від вивчив грецьку мову і вже дуже скоро в оригіналі читав Гомера. А згодом подолав іспанську для читання «Дон Кіхота». Із цікавістю вивчав старообрядництво. Крім того, М. Костомаров активно працював у Саратовському губернському управлінні секретарем комітету з селянських питань, статистичного комітету, редактором неофіційної частини «Саратовских губернских ведомостей» [2, с. 470], [9]. Тут, у Саратові, він познайомився з М. Чернишевським. Згодом після того, як М. Костомаров відмовився підтримати протест проти висилки професора П. Павлова, що обурило передових студентів, він вимушений був

піти з університету і це стало причиною розриву з М. Чернишевським [1, с. 523].

В особистому житті М. Костомарова багато що складалося не так, як хотілося. Закоханий молодий професор мріяв, що після відбуття покарання у засланні він зможе врешті-решт одружитися на своїй нареченій. Але цьому не судилося статися. Мати Аліни категорично заборонила дочці виходити заміж за політичного в'язня і власноруч викинула весільну обручку у води Неві [3, с.12]. Але дочка мала свою думку з цього приводу. Отримавши потайки дозвіл від Дубельта, який знав її з дитинства, поїхала до коханого у Саратов, куди він був засланий після відбування річного покарання у фортеці аж до 1856 року, для вінчання з нареченим. Але, як це не дивно, Микола Костомаров не зробив крок назустріч дівчині, відмовившись написати заяву у жандармерію з цього приводу. Тому одруження не відбулося. М. Костомаров це так пояснював сам собі: «Аліна дала обітницю вірності не злочинцю та ізгою, а вільній та успішній людині, а тепер ситуація змінилася, і він повинен звільнити її від цієї обіцянки» [3, с.12]. Тому вона повернулася додому ні з чим. Піддавшись на материнські умовляння Аліна Крагельська у 1851 році вийшла заміж за поміщика з Прилук Марка Киселя. З ним вона народила трьох дітей: два хлопчика і дівчинку. Згодом вони переїхали до Петербурга, а на літо приїжджали у свій маєток Дідовці, що недалеко від Прилук [3, с.12]. Після заслання та дозволу влади у 1859 році М. І. Костомаров переїхав до Петербурга. Згодом він був обраний професором університету на кафедрі російської історії. У цей час М. Костомаров поновив свою дружбу і зустрічі з Т. Г. Шевченком (1859-1861 рр.), який мав величезний вплив на нього. Але в суспільно-політичних питаннях між Шевченком і Костомаровим були досить значні розходження. Поет-революціонер хоч і присвятив Костомарову один зі своїх віршів, але засуджував його царистські ілюзії та ліберальне культурництво [6].

В особистому житті Микола Костомаров не відчував себе щасливим. Він все ще кохав ту, якій відмовив у шлюбі. Свої душевні страждання та покаєння він виклав у «душевній посвяті до п'єси античних часів «Кремуцій Корд», яку написав ще у саратовському засланні» [3, с.12]. Костомаров згадав той день, коли вони присягалися один одному у вірності. Аліна читала цю посвяту і розуміла, які почуття до неї у її колишнього нареченого [3, с.12]. Пам'ять про минуле привела Миколу Івановича до того будинку, де він винаймав квартиру багато років тому для спільного життя з Аліною. Ольга Унгурян так описує цю зустріч з минулим: «Навкруги нічого не змінилося, тільки дерева біля тину сильно розрослися. У вікні Костомаров побачив оголошення про те, що будинок здається у найм. Їх зустріла молода жінка, донька колишньої власниці і провела їх по кімнатах. Костомаров був вражений цією зустріччю з минулим» [3, с. 12]. Павло Чубинський, який супроводжував Костомарова, помітив хвилювання свого товариша. Коли довідався про його причину, вирішив допомогти другові. Він виявив, що Аліна після смерті чоловіка живе одна і дуже скоро повинна приїхати до Києва для лікування від ревматизму. Почувши про це Костомаров написав їй

листа. Зустріч відбулася через 26 років після останнього побачення. Обидва шкодували про втрачені роки і тому розлучатися більше не хотіли. Знаючи нерішучий характер Костомарова, Аліна перша зробила крок на зустріч, запросивши Миколу Івановича до себе у гості в Дідовці. Він декілька разів відвідував цей маєток, допомагав влаштувати до Смольного інституту доньку Аліни Софію і виконав свою обіцянку. Але про одруження мова поки не йшла [3, с.13]. У 1875 році М. Костомаров тяжко захворів (на думку лікарів у нього був інсульт). Ситуація кардинально змінилася. За час його хвороби його мати захворіла на тиф і померла. Спочатку від нього приховували факт смерті близької людини, яка все життя турботливо ставилася до нього, а він жив під її постійним наглядом. «Костомаров не міг обійтися без Тетяни Петрівни навіть у дрібницях – коли треба було знайти носовичок у комоді або запалити люльку. Мати турбувалася про його одяг, годувала, поїла і пов'язувала краватку» [3, с. 13]. Микола Іванович тяжко переживав смерть матері. І коли Аліна запропонувала йому свої послуги по догляду за ним, він відразу погодився. Врешті-решт вони почали жити разом. Весілля відбулося 9 травня 1875 року в маєтку нареченої. У цей рік Костомарову виповнилося 58 років, а його дружині 45» [3, с.13]. У особі Аліни М. І. Костомаров знайшов собі вірного товариша, помічника, турботливу господиню, дружину. Вона була його секретарем, вчитувала його праці, давала слушні поради тощо. Разом з тим, у побутовому житті Микола Іванович був людиною неухажливою та непрактичною. Це було наслідком постійної материнської турботи, намагання відгородити сина від побутових справ та проблем. До того ж він був дуже примхливим, міг прискіпатися до дружини навіть у присутності інших людей через будь-які дрібниці, до того, як Аліна готувала ту чи іншу страву, «як різали після ринку курку... і доводив, вона була не живою куплена». Але Аліна це сприймала як подарунок долі, не ображалася, а ставилася до всього з гумором. Тому він високо цинив позитивну роль дружини у своєму житті. Називав її «баринею». Разом вони прожили 10 щасливих років. У 1885 році у Костомарова загострився туберкульоз. Хвороба давала про себе знаки. Але незважаючи на поради лікарів берегти своє здоров'я, Микола Іванович до морозів купався в Неві, ходив легко одягнений навіть у 16-градусний мороз, відігріваючись потім вдома горілкою та теплим чаєм [3, с.13]. Зневажливе ставлення до свого здоров'я дало свої негативні результати – хвороба прикула його до ліжка. Турботлива дружина доглядала його до самої смерті і виконала останнє прохання свого «избалованного старика», який висловив його такими словами: «Добра моя жінка! Ти доглядела мене до смерті, заплаощ мені очі». «Я виконала бажання мого друга: закрила йому очі», – писала згодом Аліна [3, с. 13]. Вона пережила свого чоловіка на 23 роки.

Життя Миколи Івановича Костомарова було довгим та плідним. Його оточували цікаві люди, він був учасником різних політичних подій, організатором та ідеологом Кирило-Мефодіївського братства, ув'язненим, політичним сильним, професором, вченим. Але незважаючи на зміни долі він зумів зберегти почуття гідності, вірності, кохання і прониє його через все життя.

